

Česká slootovorná koncepce
v kontextu slovanské jazykovědy

Miloš Dokulil, 1975 (z archivu Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

Česká slovotvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy

Monografie věnovaná 110. výročí narození
a 20. výročí úmrtí Miloše Dokulila

Ivana Bozděchová – Božana Niševa – Karolína Skwarska (eds.)

Academia
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2024

Akademie věd
České republiky

Knihy byla vydána s podporou Akademie věd České republiky.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy : monografie věnovaná 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Miloše Dokulila / Ivana Bozděchová, Božana Niševa, Karolína Skwarska (eds.). – Vydání první. – Praha : Academia ; Slovanský ústav AV ČR, v.v.i. ; 2024. – 446 stran

Částečně anglický, běloruský, bulharský, polský, ruský, slovenský a srbský text, anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-200-3548-6 (Academia ; vázáno). – ISBN 978-80-86420-94-3 (Slovanský ústav AV ČR, v.v.i. ; vázáno)

* 81'1 * 81'373.611 * 811.16 * 811.162.3 * (437.3) * (048.8:082) * (082.2)

– Dokulil, Miloš, 1912-2002

– lingvistika – Česko – 20.-21. století

– tvoření slov

– čeština

– slovanské jazyky

– kolektivní monografie

– jubilejní publikace

811.16 - Slovanské jazyky [11]

Jednotlivé kapitoly v knize recenzovali:

Katja Brankačkec, Ph.D.

doc. PhDr. Jiří Gazda, CSc.

prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD.

Mgr. Nicol Janočková, PhD.

doc. PhDr. Klára Osolsobě, Dr.

prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc.

doc. PhDr. František Štícha, CSc.

PhDr. Ludmila Uhlířová, CSc. dr.h.c.

© Ivana Bozděchová – Božana Niševa – Karolína Skwarska, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-200-3548-6 (Academia)

ISBN 978-80-86420-94-3 (Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.)

Obsah

Předmluva	9
-----------------	---

I. TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ASPEKTY SLOVOTVORNÉHO VÝZKUMU – MOŽNOSTI A MEZE

Драгићевић Рајна: Актуелност схватања Милоша Докулила о граматичким категоријама и граматичком значењу	15
Hammel Robert: O původu slovotvorné terminologie v koncepci Miloše Dokulila	23
Лукашанец Аляксандр: Сучасныя інавацыйныя працэсы ў славянскім словаўтварэнні ў святле навуковай канцэпцыі Мілаша Докуліла	33
Ološtiak Martin: Poznámky k onomaziologickej štruktúre pomenovania	45
Petruchina Jelena: Modifikace vs. mutace ve vnitroslovesné derivaci	61
Vužňáková Katarína: Prístup kognitívnej lingvistiky k semaziologickým aspektom slovotvornej motivácie. Somatická derivatológia	69
Waszakowa Krystyna: Miloša Dokulila teoria derywacji w kontekście semantyki Ronalda Langackera (wybrane aspekty)	83

II. TVOŘENÍ SLOV V SYSTÉMU JAZYKA

Jelínek Jiří: <i>Chluponoh a falonoš:</i> k otázce okazionalismů v původní a překladové fantastické literatuře	99
Kleszczowa Krystyna: Rola przymiotników w kształtowaniu słowotwórstwa rzeczowników	111
Kolářová Ivana: Desubstantivní slovesa od názvů částí těla: slovotvorné procesy a prostředky, užití ve významu základním i metaforickým	119
Martincová Olga: Dokulilovy inspirace pro českou neologii (Novotvoření a dynamika slovotvorné soustavy)	135
Panevová Jarmila: Paradigmatické a syntagmatické vztahy u vybraných slovesných adjektiv	147
Рацибурская Лариса: Продуктивные способы и модели русского словообразования как проявление креативной деятельности личности	155
Sláma Jakub: Prefixálně-valenční konstrukce a jejich význam pro teorii slovotvorby .	169
Stanková Mária: Slovotvorný potenciál jazyka médií	179
Tošović Branko: Andrićeva derivacija inkvizitnosti	189

III. TVOŘENÍ SLOV VE SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

Аврамова Цветанка: Словообразователна и семантична структура на абстрактните съществителни с формант -(e)ств(о)//-stv(i)/-(c)tv(i) в българския и чешкия език (дискусионни въпроси)	201
Bozděchová Ivana: Jsou anglicismy v češtině státem ve státě?	213
Burkacka Iwona: Derywaty asocjacyjne w świetle polskich opisów słowotwórczych i próby ankietowej (na przykładzie nazw miesięcy)	225
Hledíková Hana: Konverze v češtině a angličtině: sémantické vztahy mezi substantivy a slovesy akce a pohybu	237
Kocková Jana: <i>Budující se dálnice</i> : Zvratná participia s pasivním významem v češtině	251
Kolářová Veronika – Mírovský Jiří: Příbuzná deverbální a deadjektivní abstraktní substantiva ve valenčním slovníku NomVallex	263
Лукашанец Елена: Деривационный потенциал концепта в статике и динамике (на материале фелинистической лексики в русскоязычной интернет-коммуникации)	275
Накова-Петрова Милена: Имена за носители на определени черти, свойства (Nomina attributiva) в старобългарския език	287
Nejedlý Petr: K tvoření starších českých deverbálních substantiv (v návaznosti na Miloše Dokulila)	297
Niševa Božana: Slovtvorná konkurence a konfrontační studium dynamiky v současné komunikaci (na českém a bulharském neologickém materiálu)	303
Nzimba Sylva: Spojování předpon se základovými slovesy při tvoření dokonavých vidových protějšků v současné češtině	317
Перчеклийски Лъчезар: Народностните и жителските имена в Цариградския превод на Библията от 1871 г.	325
Schillová Aksana: Příslowce utvořené od přídavných jmen konverzí v češtině, slovenštině, polštině, ruštině, běloruštině a ukrajinštině (korpusová studie inspirovaná koncepcí konfrontační slovtvorby Miloše Dokulila)	337
Ševčíková Magda: Slovesa s cizími kořeny ve slovtvorném systému češtiny	353
Vlahova-Angelova Maya: How <i>Radka</i> became <i>Radeya</i> : Word-formation trends in contemporary Bulgarian first names	363
Юйцинь Пань: Словообразовательные инновации в китайском и русском языках конца XX – начала XXI вв. (сравнительный аспект)	375
Образová příloha	389
Abstracts	393
Seznam zkratk	401
Literatura	403
Jmenný rejstřík	439

Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy

Monografie věnovaná 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Miloše Dokulila

Dvacátá léta 21. století znamenají dvoji výročí Miloše Dokulila, autora moderní české slovtvorné koncepce a také významného představitele slovtvorby na poli mezinárodním. Obě výročí předního českého lingvisty, připadající na rok 2022 (* 5. 7. 1912, † 2. 11. 2002), si připomněla jak česká, tak i zahraniční lingvistická veřejnost.¹ Je to také cílem předkládané publikace. V mezinárodním kontextu tak chceme učinit i touto publikací. Podílejí se na ní jak lingvisté domácí, tak zahraniční, přičemž nemalou část z nich tvoří členové Komise pro slovanskou slovtvorbu při Mezinárodním komitétu slavistů. Velký autorský zájem o ni ukazuje, že Dokulilova slovtvorná koncepce, v pravém slova smyslu ve své době průkopnická, je trvale inspirativní.

Vzpomeňme zde ve stručnosti, co dodnes činí Dokulilův odborný přínos významným, ve vývoji slovtvorné teorie nepostradatelným, i jakými principy se autor řídil při vlastní vědecké práci.² Charakterizuje ho zejména důkladnost a detailnost promyšlení a propracování koncepce a metod synchronní analýzy slovtvorného systému (jako jednoho ze subsystémů systému jazyka). K jeho přístupu k slovtvorbě náleží snaha vidět jednotlivé jazykové jevy i jednotky v souvislostech, ve vzájemných vztazích, jakkoli složitých, nejednoznačných, proměnlivých, zásada uplatňovat funkčněstrukturní přístup, zároveň však nepřehlížet hledisko genetické a metodicky oba pohledy jasně rozlišovat. Jazykové jevy nepojímá M. Dokulil mechanicky, mnohé chápe jako přechodné, oddělované plynulými hranicemi. Jazyk se snaží zkoumat objektivně a analyzuje ho citlivě. Slovtvornou teorii buduje propracováním základních pojmů (jako onomaziologická kategorie, slovtvorný typ, slovtvorný formant, produktivita, konkurence). – Mnohé z toho, co jsme uvedli, rezonuje v této monografii.

Do prvního tematického oddílu *Teoretické a metodologické aspekty slovtvorného výzkumu – možnosti a meze* jsou zařazeny studie v obecnější rovině věnované výše zmíněné propojenosti prvků, struktur a procesů v jazyce. Rajna Dragičević se zamýšlí nad aktuálností chápání gramatických kategorií a gramatického významu u Miloše Dokulila. Jednomu z hlavních pojmů Dokulilem rozpracovaných, onomaziologickým kategoriím (a jejich onomaziologické struktuře), se věnují Martin Ološtiak a Jelena Petručina. Aljaksandr Lukašanec prismatem Dokulilovy slovtvorné teorie komentuje inovativní procesy tvoření slov ve slovanských jazycích. Aktuální nosnost Dokulilovy slovtvorné teorie pro novější přístupy a koncepce

1 U příležitosti těchto dvou výročí byla mj. nově zpracována a publikována Dokulilova bibliografie: Papcunová, J. a Kubešová, O. (2022): *Bibliografie prací Miloše Dokulila za léta 1935–2015*. Praha: Česká společnost pro slavistická, balkanistická a byzantologická studia.

2 Viz též A. Jedlička: Základní práce o tvoření slov v češtině. *Naše řeč* 45, 1962, 9–10, 298–305 [on-line] <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4921>> [cit. 21.10.2023].

demonstrují na příkladu kognitivní lingvistiky Katarína Vužňáková a Krystyna Waszakowa; ukazuje se, že již jeho teorie obsahuje impulzy pro moderní kognitivně orientovaný výzkum. Dokulilovu terminologii na vybraném příkladu analyzuje Robert Hammel.

Dokulilovskou systémovost lze vnímat jako pojitko některých pojednání v druhém oddílu *Tvoření slov v systému jazyka*; ať jde o tvoření uvnitř slovních druhů, jak činí Krystyna Kleszczowa o tvoření podstatných jmen na základě přídavných, Jarmila Panevová o slovesných adjektivech nebo Ivana Kolářová o desubstantivních slovesech, nebo o úvahy, analýzy a materiálové ilustrace v oblasti pojmenování strukturně, stylově či jinak příznakových. K této problematice se rovněž řadí příspěvek Olgy Martinové (zaměřený na typologii novotvoření v současné češtině), Márie Stankové (o jazyce médií) a Jiřího Jelínka (o okazionalismech v textech fantastické literatury) nebo studie Larisy Raciburské (o individuální slovtvorné tvořivosti v ruštině).

Dokulilova inspirace zcela přirozeně a pochopitelně provází většinu lingvistů zabývajících se slovtvorbou nejen v obecném kontextu, ale i v dílčích tématech, a projevuje se v jejich pracích přímo i nepřímo, souhlasně i polemicky. I když příspěvky pojednávají o konkrétních jevech v češtině a v jiných slovanských jazycích, jsou v nich často také řešeny zásadní teoretické otázky, které jsou úzce spjaty se slovtvornou koncepcí Miloše Dokulila. Dělení monografie do jednotlivých oddílů je tedy do jisté míry relativní. Nejrozsáhlejší oddíl monografie *Tvoření slov ve slovanských jazycích* zahrnuje texty věnované slovtvorbě v rámci jednoho jazyka i napříč jazyky (zastoupena je zde především čeština, polština, bulharština, ruština). Důsledně konfrontační zřetel uplatňuje ve své korpusové studii Aksana Schillová o tvoření příslovcí, Božana Niševa konfrontuje češtinu a bulharštinu na neologickém tvoření a zároveň poukazuje na možnosti, které Dokulilova teorie slovtvorby poskytuje při zjišťování typů slovtvorných konkurenčních situací s účastí neologismů. Češtinu a bulharštinu srovnává také Cvetanka Avramova na příkladu tvoření abstraktních substantiv. Jiný typ konfrontace představuje pohled Hany Hledíkové na procesy konverze v češtině a angličtině se zaměřením na sémantické vztahy mezi substantivy a slovesy. V obecnějším smyslu podrobuje konfrontaci slovtvorné inovační procesy a prostředky v čínštině a ruštině ve své studii Pan Yuqin. Vedle nejčastější češtiny jsou cílem a materiálem dílčích analýz zejména polština a bulharština – dvě studie v tomto oddílu monografie stojí na pomezí apelativního a propriálního tvoření: Maya Vlahova-Angelova charakterizuje tvoření současných bulharských křestních jmen a Ivona Burkacka polské názvy měsíců. M. Dokulil kladl důraz na synchronní popis a na poznání současného slovtvorného systému, přesto se však jeho teorie tvoření slov díky univerzálnosti stala inspirativní i pro práce orientované diachronně. V monografii analyzuje Petr Nejedlý materiál ze staré češtiny, Milena Nakova-Petrova a Láčezar Perčeklijski aplikují Dokulilovu teorii při diachronně zaměřené analýze vybraných skupin jmenných pojmenování v staroslověštině a bulharštině 19. stol. Ostatní studie této části monografie se zaměřují na tvoření dílčích slovtvorných typů (Sylva Nzimba – prefixální slovesa, Jana Kocková – zvrtná participia s pasivním významem, Veronika Kolářová a Jiří Mírovský – deverbální a deadjektivní abstraktní substantiva), tvoření pojmenování ve vybraných tematických a komunikačních oblastech (Jelena Lukašanec – ruskojazyčná felinistická komunikace na internetu) nebo

v příznakových vrstvách slovní zásoby, jako např. neologická nebo přejatá slova (Magda Ševčíková – slovesa s cizími kořeny, Ivana Bozděchová – slovtvorná adaptace anglicismů v češtině a jejich potenciální vliv na domácí slovtvorbu).

Monografie tak na třech desítkách příspěvků představuje výběrově aktuální stav slovtvorného bádání včetně některých současných projektů, zaměřuje se přitom na výstupy a témata bezprostředně i zprostředkovaně inspirovaná vědeckým dílem Miloše Dokulila. Monografie se snaží doložit, jak je jeho odkaz pro slovtvornou (šíře lingvistickou) teorii aktuálně obohacován a rozvíjen, nově zejména s využitím korpusových zdrojů, a zda a jak má tedy novodobá česká slovtvorná koncepce kontinuitu a vliv na další slovtvorné výzkumy. Autoři v monografii předkládají vlastní odborné názory, přístupy, úvahy i výsledky své lingvistické práce, vesměs podložené příklady ilustrujícími slovtvorný a lexikální, příp. gramatický úzus slovanských jazyků tak, jak jej zaznamenávají zejména jejich jazykové (synchronní i diachronní) korpusy. Právě především využíváním korpusového jazykového materiálu monografie naznačuje možnosti dalšího slovtvorného výzkumu jak v rovině teoretické, tak v rovině popisu konkrétních jazykových jevů a procesů. – Přejeme si, aby **Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy** byla vnímána a přijímána jako počátek či výzva k dalšímu výzkumu a rozvoji koncepce a teorie v oblasti slovtvorby, aby se stala inspirací pro další badatelskou práci.

Všechny příspěvky prošly anonymním recenzním řízením, posuzováno bylo jejich obsahové zpracování, tematická adekvátnost tématu i vhodnost pro monografii. Za odborné posudky i všechny cenné poznámky a komentáře patří hodnotitelům naše poděkování. Zároveň děkujeme Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a zejména Slovanskému ústavu AV ČR, v. v. i., za podporu při realizaci projektu vydání monografie. Do korektorské práce se s námi zapojili také Dmitrij Timofejev, Eva Šlaufová a Sandra Vlanić; i jim srdečně děkujeme. Za pomoc při zajištění fotografií patří dík Františku Štíchovi a Evě Hrachové.

Editorky